

**Ob petinšestdesetnici
raziskovalke slovenske jezikovne zgodovine
prof. dr. Irene Orel**

Na začetku meseca novembra, ki ga zaradi pojevanja toplote in svetlobe običajno doživljamo kot turobnejši mesec, se je pred petinšestdesetimi leti (5. novembra 1958) v slovenski prestolnici rodila jezikovna zgodovinarica in profesorica Irena Orel. Na dosedanji življenjski in poklicni poti je opravila toliko jezikoslovno dragocenega dela, da se je treba ob njenih znanstvenoraziskovalnih, pedagoških, uredniških, organizacijskih in drugovrstnih strokovnih dosežkih hvaležno zaustaviti ter opozoriti na njihovo število in raznovrstnost, globino in presežnost.

Irena Orel je gimnazijo končala leta 1977. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je študirala slovenski jezik s književnostjo (smer A) ter francoski jezik s književnostjo (smer B). Diplomirala je leta 1982. Za diplomsko nalogo iz književnosti *Problem antidrame v sodobni slovenski dramatik* je prejela študentsko Prešernovo nagrado Filozofske fakultete. Naslednje leto je po vmesnem kratkotrajnem poučevanju na Izobraževalnem centru Rudolfa Maistra v Kamniku pričela z delom na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU. Sprva je (kot tehnična sodelavka) v Leksikološki sekciji sodelovala pri pripravi četrte knjige *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, ki je izšla leta 1984, zatem pa je v letih 1986–1989 kot mlada raziskovalka delovala v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Leta 1986 je bila izvoljena v naziv raziskovalna asistentka, leta 1989 pa v naziv raziskovalna sodelavka. Istega leta je na Filozofski fakulteti končala magistrski študij z uspešnim zagovorom naloge z naslovom *Sinonimična bogatost starejših slovenskih slovarjev*. Leta 1990 je zapustila inštitutsko slovaropisno okolje in kot asistentka pričela delati na Katedri za zgodovinsko slovnico in dialektologijo na Oddelku za slovanske jezike in književnosti (kasneje poimenovanem kot Oddelek za slovenistiko) Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Leta 1993 je doktorirala z zagovorom disertacije *Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja*. Tako magistrski kot doktorski naziv je dosegla pod mentorstvom prof. dr. Martine Orožen. Leta 1995 je bila izvoljena v naziv docentke, leta 2001 v naziv izredne profesorice, deset let kasneje (2011) pa je pridobila naziv redna profesorica. Leta 1999 je v okviru srednjeevropskega programa za izmenjavo študentov in profesorjev en mesec bivala na Dunaju, v šolskem letu 2009/2010 pa je bila en semester gostujoča profesorica na Inštitutu za slavistiko Univerze na Dunaju. Kot gostja je predavala tudi na več drugih tujih fakultetah (npr. v Tübingenu, Zagrebu, Zadru).

Zanimanje Irene Orel za zgodovino slovenskega jezika in zgodovinsko slovnico, ki se je kazalo že s študijsko usmeritvijo, se je ob poklicnem delu v naslednjih desetletjih nadaljevalo z zavzeto, vsebinsko široko segajočo znanstvenoraziskovalno dejavnostjo. Objavljene razprave in članki jubilatke se večinoma ukvarjajo s slovenskim rokopisnim in tiskanim izročilom iz obdobja od Brižinskih spomenikov do konca 19. stoletja.

Izkazujejo več vsebinskih jeder, ki pa ostajajo – tudi zaradi obsežnega znanja jubilentke in z njim omogočenih razgledov – vseskozi medsebojno tesno povezana.

Izmed ohranjenih starejših rokopisov je obsežnejši prikaz namenila rokopisni Tinjski pesmarici (s konca 18. in z začetka 19. stoletja), ki jo je predstavila z oblikoslovnega vidika, ter cerkveni pesmarici iz Loč, nastali leta 1825. V dveh razpravah je opozorila na pomen rokopisa *Družba Kraljevih vrat* (iz prve polovice 19. stoletja) za zgodovino slovenskega jezika. Njene obravnave kažejo, da se je s posebnim zanimanjem in z njej lastno natančnostjo lotevala tudi vsebinskih predstavitev in večvrstne (npr. pisne, glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne, besedne, skladijske, pomenske, stilne) jezikoslovne analize manj poznanih rokopisnih in tiskanih del ter njihovih avtorjev (npr. *Dražgoške pesmarice* iz leta 1750, obravnave Osapskega pasijona (17.–18. stoletje), Kadunčeve pesmarice (1798) itd.).

Z obsežnim, večravninskim prikazom jezika pridig očeta Rogerija Ljubljanskega je dopolnila izid faksimila njegovega dela *Palmaryum empyreum*. Predstavila je besedoslovne in slogovne značilnosti Slomškovih pastirskih pisem, Japljev jezik, v novejši razpravi (2020) pa domača nadomestila za tujejezične zloženke v Vodnikovih *Kuharskih bukvah*.

Primerjalno s sočasnim slovarskim zajetjem besedja in njegovo predstavitvijo v Kastelec-Vorenčevem slovarju se je lotila prikaza besedja, ki ga je v pridigarskem priročniku *Sacrum promptuarium* uporabljal Janez Svetokriški. S primerjavo je ugotovila, da je Svetokriški sočasni besedni zaklad besedotvorno obogatil, dopolnil obseg strokovnega izrazja, uporabil pa tudi več govorno in narečno zaznamovanega besedja. Poseben prikaz je namenila pomenu starejših rokopisov za slovensko zgodovinsko slovaropisje.

Primerjalno je soočala tudi narečno različna besedila in s tem raziskovalno poleg jezikovnozgodovinskega vključevala tudi dialektološki pristop.

Na povezanost slovenskih in južnoslovanskih protestantskih tiskov je opozorila z dvema razpravama. V njih je predstavila Trubarjeva posvetila k južnoslovanskim protestantskim tiskom ter skladijske razlike v katekizmih slovenskih in hrvaških reformatorjev.

Irena Orel je z vztrajnim znanstvenoraziskovalnim delom v okviru številnih razprav z obravnavo nove ali manj obdelane problematike širila vedenje ne le o bolj ali manj znanih rokopisih in tiskanih delih iz minulih stoletij, ampak tudi o vsebini, značilnostih in pomenu dela in del znanih jezikoslovcev in piscev besedil iz minulih stoletij ter tistih, ki so se v novejšem času ukvarjali z raziskovanjem slovenske jezikovne zgodovine: poleg slovarnikov zlasti Adama Bohoriča, Marka Pohlina, Valentina Vodnika, Jerneja Kopitarja, Petra Dajnka, Franca Metelka, Frana Miklošiča, Stanislava Škrabca, Vatroslava Oblaka, Frana Ramovša, iz novejšega obdobja pa Jakoba Riglerja, Jožeta Toporišiča ter Martine Orožen, slednje zlasti z izčrpnimi prikazi življenja, dela in

raziskovalnih dosežkov ob njenih življenjskih jubilejih. Njene pozornosti je bil deležen tudi Zoisov prispevek k razvoju slovenskega jezika in jezikoslovja, iz novejšega časa pa ugotovitve in navedbe literarnega zgodovinarja Jožeta Koruze o jeziku v starejši slovenski književnosti.

Zanimanje za zgodovino slovenskega jezika in zgodovinsko slovnico jo je nujno privedlo do podrobnejših, vsebinsko specializiranih prikazov dela osebnosti, ki so v preteklosti bolj ali manj vplivale na razvoj slovenskega jezika (npr. Kopitarja s podrobnejšo predstavitevijo njegovega poznavanja in vrednotenja Trubarjevega dela).

Kot posebno vsebinsko jedro je okvirno mogoče presojati tematiko daljšega niza razprav in člankov jubilarke, ki so sledili njeni disertaciji in hkrati spoznavno bogatili slovensko zgodovinsko slovnico. Disertaciji, namenjeni prikazu predložnega sistema v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja, je v nadaljnjih letih sledilo strnjevanje problematike v več krajših, problemsko zoženih, hkrati pa večvrstno raziskovalno dopoljenih prikazih. Med zadnje npr. sodijo: prikaz predložnega sestava osrednjeslovenske, koroške, štajerske in prekmurske knjižne različice od srede 18. do srede 19. stoletja, prikaz Dajnkove rabe predlogov v primerjavi z osrednjeslovensko, pa tudi prikaz rabe predložnih zvez z glagoli rekanja v Dalmatinovi *Bibliji* v primerjavi s tujejezičnimi prevodi. Predmet njene obravnave so bili še izzaimenski okoliščinski prislovi v knjižnih različicah na prehodu iz 18. v 19. stoletje ter ženske glagolske dvojinske oblike v starejšem slovenskem knjižnem jeziku.

Z obravnavo rokopisnih in tiskanih besedil iz minulih stoletij je hkrati zajela različne besedilne zvrsti z zanje značilnimi jezikovnimi lastnostmi: poleg besedil za cerkveno rabo (npr. pridig, katekizmov, cerkvenih pesmaric) še posvetna (med njimi npr. izdaje prve slovenske posvetne pesniške zbirke Valentina Vodnika (1806) ter prve povesti Janeza Ciglerja, pa tudi tri izdaje Linhartove komedije *Veseli dan ali Matiček se ženi*). Zanimala so jo tudi uradovalna besedila ter časopisni in pogovorni jezik.

Posebno, glede na število prikazov in v njih navedenih ugotovljenih značilnosti zelo bogato poglavje jubilarkega intenzivnega raziskovanja zgodovine slovenskega jezika in zgodovinske slovnice – hkrati pa naslednje vsebinsko jedro – predstavljajo obravnave slovarjev, nastalih do konca 19. stoletja. Zanimanje Irene Orel za starejše slovarje in za slovaropisno problematiko se je nadaljevalo tudi po začetni obravnavi v magistrski nalogi. V številnih razpravah in člankih je z osredinjanjem na različno problematiko izpopolnila vednost o Alasijevemu italijansko-slovenskemu slovarju, ki je izšel leta 1607, v še večji meri pa o rokopisnih slovarjih iz druge polovice 17. (o rokopisnem slovensko-nemškem slovarju neznanega gorenjskega pisca *Kranjsko besedische pisano*, o slovarju Matije Kastelca in njegovih prepisih, med katerimi posebno mesto pripada slovarju Gregorja Vorenca) in z začetka 18. stoletja, ko je nastal Hipolitov slovar kot najboljšežnejši in najpopolnejši med dotedanjimi rokopisnimi slovarji. Veliko pozornosti je namenila tudi slovarjem iz druge polovice 18. stoletja (zlasti Pohlinovemu slovensko-nemškemu slovarju in Popovičevemu delu *Glossarium vindicum*) ter slovaropisni dejavnosti v 19. stoletju. Posebno pozornost je posvetila Kopitarjevemu poznavanju

predhodnega slovaropisja, njegovim slovaropisnim nazorom in pobudam za zbiranje slovarski predstavitvi namenjenega gradiva, Vodnikovi slovaropisni dejavnosti ter značilnostim dvojezičnih Murkovih slovarjev. V večino razprav je pri ugotavljanju trajnosti rabe vanje zajetega besedja primerjalno vključevala Pleteršnikov slovensko-nemški slovar s konca 19. stoletja. Njeno preverjanje obsega gradivske odvisnosti kasnejših slovarjev od predhodnih (npr. Alasijevega od obeh Megiserjevih), z njim pa tudi preverjanje kontinuitete rabe besedja, navedenega v starejših slovarjih, je neredko seglo prav do sodobnosti in hkrati širilo poznavanje značilnosti vseh primerjalno upoštevanih slovarjev. V prikazih slovarjev in slovaropisne dejavnosti slovaropiscev je načela vrsto leksikoloških in leksikografskih tem: npr. o informativnosti slovarske makro- in mikrostrukture, o prikazu načinov vrednotenja besedja, o prvih enojezičnih slovarjev v dvojezičnem (npr. v Pleteršnikovem slovensko-nemškem). Obravnavam slovarske sopomenskosti, ki so se zvrstile po prikazu v magistrski nalogi, je Irena Orel dodala še predstavitev protipomenskosti, kakršno je zaznala v Trubarjevem delu *Katekizem z dvejma izlagama*. Posebno analizo je posvetila prevzetim besedam v slovarjih (npr. nemškim v Pleteršnikovem ter ruskim v slovenskem slovaropisju druge polovice 19. stoletja).

K posebnemu prikazu jo je spodbudilo preverjanje ustreznice podobnosti in slovarske mikrostrukture v starejših slovensko-nemških in nemško-slovenskih slovarjih. Razprava o tovrstni problematiki je bila objavljena v monografiji *Semanitsche Probleme des Slowenischen und des Deutschen*, ki je leta 2005 izšla v Nemčiji.

Obvestilnost Pleteršnikovega slovarja je presojala z različnih vidikov: med drugim zlasti glede obsega zajetosti besedja z oznako Trubarjeve rabe ter načina njegovega prikaza, hkrati pa tudi glede usklajenosti z obstoječimi predhodnimi slovarskimi seznanji ter glede na njegovo nadaljnjo rabo. Preverjala je merila, ki jih je Pleteršnik uporabljal pri vključevanju besedja iz Pohlinovega slovarja. Ob preverjanju pomen-ske predstavitve samostalnika *slovar* v novejšem slovenskem slovaropisju je posebej poudarila večstransko informativnost Pleteršnikovega slovarja, še posebej pa njegovo uporabnost pri razlagi in določanju pomena vanj zajetega zgodovinskega besedja. V problemskih mejah zgodovinskega slovaropisja je okvirno ostajala tudi pri razmišljanju o obsegu in načinu prikaza časovno označenega besedja v sodobnem slovarju slovenskega knjižnega jezika. Predstavitve slovenskih slovarskih opisov iz minulih stoletij je praviloma dopolnjevala s prikazom jezikovnih pojavov, značilnih za posamezna razvojna obdobja slovenskega jezika.

Ob večjih, bolj znanih slovarjih se je lotevala prikaza in obvestilnosti manjših in manj poznanih slovarskih opisov slovenskega jezika (npr. slovensko-italijanskega slovarja Vodnikove priredbe Linhartove komedije *Veseli dan ali Matiček se ženi* v slovnici Vincenca Franula de Weissenthurna iz leta 1811 ter *Kratkega kranjsko-slovenskega besednjaka* iz leta 1863 avtorja Nikomeda Ravnikarja).

Vsebinski spekter slovarjev, ki jih je obravnavala Irena Orel, razširja in bogati prikaz slovaropisnih značilnosti, strokovnega izrazja in virov Cigaletove *Znanstvene*

terminologije (1880) kot prvega slovenskega terminološkega slovarja. Na njeno zanimanje za različne plasti strokovnega izrazja v zgodovini slovenskega jezika poleg sestavkov, ki so raziskovalno vezani na slovarje iz minulih stoletij (npr. *Živalsko izrazje v starejšem slovenskem slovaropisju*), kažejo prispevki, ki segajo preko meja slovaropisja (npr. *Zemljepisna imena v slovenskem časopisju do srede 19. stoletja*). Opozorila je na hrvaško-slovenske stike pri oblikovanju slovenskega (kemijskega) izrazja v drugi polovici 19. stoletja. Posebne prikaze je namenila: rabi samostalnika *telo* v času od Brižinskih spomenikov do konca 19. stoletja, v povezavi z njim tudi telovadnemu izrazju, ki ga je npr. Levstik uporabljal v prevodu češkega besedila z naslovom *Nauk o telovadbi* (1867–1868), pa tudi poimenovanjem delov telesa in bolezni ter njihovi rabi v 19. stoletju, rabi samostalnika *čas* v pregovorih ter rabi poimenovanj iz pomenskega polja *hiša* od 18. do 19. stoletja.

V novejšem času (od leta 2011 dalje) se je zvrstilo nekaj prispevkov, v katerih je jubilatka razmišljala o sodobnem stanju slovenskega zgodovinskega slovaropisja in o nujnih nalogah, ki bi se jih moralo lotiti. Posebej je izpostavila potrebo po slovarskem prikazu besedja slovenskih rokopisov iz obdobja od Brižinskih spomenikov do konca 16. stoletja.

Jezikovne značilnosti obravnavanih del je pogosto ugotavljala po primerjalni poti. Presojala je npr. jezikovno podobnost in različnost sočasnih ali časovno razmaknjenih istovrstnih ali sorodnih besedil, večinoma domačih, po potrebi pa tudi (vzročno ali izvorno, vsebinsko, oblikovno oz. kako drugače povezanih) domačih in tujih besedil (npr. Cigaletove *Znanstvene terminologije* s hrvaškim in češkim slovarskim virom). Predstavila je tudi (oblikoslovni) vpliv Josefa Dobrovskega na slovenske slovničarje.

Kot odlična poznavalka zgodovine slovenskega jezika je bila zaprosena za izdelavo večjega števila gesel za *Enciklopedijo Slovenije*. V njih je predstavila več rokopisnih spomenikov (*Rateški, Stiški in Starogorski rokopis*) ter življenje in delo Gregorja Vorenca, Janeza Debevca, Simona Pircheggerja ter Janeza Leopolda Šmigoca. Geslo o rateškem oz. celovškem rokopisu je prispevala tudi za koroško enciklopedijo (*Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten*).

V posebnih prikazih je opozarjala na dela tujih avtorjev, ki zadevajo slovensko jezikovno zgodovino. Že v letu izida (2001) je z natančnim vsebinskim prikazom slovenski strokovni javnosti predstavila knjigo ruskega jezikoslovca Nikolaja Mihajlova o najstarejših slovenskih rokopisih. Z dopolnili in popravki se je kot izjemna poznavalka Kastelec-Vorenčevega slovarja odzvala na sestavek s področja primerjalnega zgodovinskega slovaropisja, ki ga je v *Slavistični reviji* leta 1999 objavil poljski jezikoslovec Leszek Moszynski.

Z enako zavzetostjo, predanostjo, vztrajnostjo in temeljitostjo kot znanstvenoraziskovalno je opravljala tudi pedagoško delo, na kar med drugim kaže njeno mentorstvo dolge vrste diplomskih oz. (v zadnjem času) magistrskih nalog z jezikovnozgodovinsko tematiko. Bila je tudi mentorica več doktorantom in doktorantkam.

V minulih desetletjih je ob intenzivnem znanstvenoraziskovalnem delu opravljala še številne druge naloge. Že leta 1997 je npr. izdelala stvarno, imensko in besedno kazalo za drugo knjigo obsežnega Ramovševega zbranega dela, ki je izšla pri SAZU.

Rezultate svojega raziskovalnega dela je predstavljala na domačih in mednarodnih znanstvenih srečanjih, doma in v tujini. Veliko njenih razprav je objavljenih v domačih monografijah in zbornikih, ki so bodisi sledili simpozijem in strokovnim srečanjem, prirejenim v počastitev spomina jezikoslovcev in piscev ob zaokroženih obletnicah, ali bili posvečeni obravnavi izbrane (jezikoslovne) tematike. Večje število njenih razprav in člankov je bilo objavljeno v domačih jezikoslovnih revijah (npr. v *Slavistični reviji*, *Jeziku in slovtvu*, *Jezikoslovnih zapiskih*, v jezikoslovni reviji mariborske Filozofske fakultete *Slavia Centralis*, v angleščini oz. v francoščini tudi v reviji *Linguistica*). Nekaj razprav, ki so bile predhodno predstavljene na znanstvenih srečanjih v tujini (npr. v Opatiji, Veroni, Moskvi), je bilo tam tudi natisnjenih (npr. v Zagrebu, Milanu, Moskvi). Sodelovala je tudi v delih, ki so izšla v zamejstvu (npr. v Celovcu) in tujini. Vodila je več domačih in mednarodnih znanstvenih srečanj ter uredila večje število zbornikov, ki so sledili predhodnim domačim ali mednarodnim znanstvenim simpozijem. Vlogo sourednice je opravljala že leta 1991 ob izidu zbornika *Sedemdeset let slovenske slovenistike*, ki ga je izdalo Slavistično društvo Slovenije. Uredila je zbornika 36. (2000) in 37. (2001) Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, zbornik *Razvoj slovenskega strokovnega jezika iz zbirke Obdobja* (2005) ter monografijo *Jezikovno in jezikoslovno delo o. Marka Pohlina* (2013). V novejšem času je bila sourednica zbornika razprav o Valentinu Vodniku *Oživljeni Vodnik* (2019) ter monografije *Vodnikov katekizem* (2020). Za večino naštetih del je napisala uvodna besedila, hkrati pa jih vsebinsko obogatila z dodanimi obravnavami večinoma nove ali še ne povsem raziskane problematike. Za monografijo, namenjeno novim pogledom na Pohlino jezikoslovno delo, je prispevala oris jezikovnih značilnosti njegovih del, ki jih je hkrati primerjala z določili njegove slovnice. Za zbornik *Oživljeni Vodnik* je prispevala prikaz Vodnika kot pisca petih jezikovnih priločnikov glede na vire, vsebino, namenskost in stopnjo izvornosti. Za monografijo, ki prinaša nove poglede na *Vodnikov katekizem*, pa je prispevala razpravo o (italijanskih) prevodnih virih za Vodnikovo priredbo Napoleonovega cesarskega katekizma (1806), o njegovih prevajalskih postopkih in samostojnih dodatkih.

Jubilantka je bila zaradi svoje strokovne kompetentnosti v minulih desetletjih zaželena recenzentka številnih monografij, zbornikov in posameznih prispevkov v njih.

Od leta 1997 dalje je članica uredniškega odbora *Slavistične revije*. V letih 2003 do 2008 je bila predstavnica Slovenije v Komisiji za zgodovino slavistike pri Mednarodnem slavističnem komiteju. Od leta 2016 je članica uredniškega sveta spletnega rastočega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ). Leta 2007 je za svoje obsežno in kakovostno znanstvenoraziskovalno in pedagoško delo dobila veliko priznanje Filozofske fakultete.

Irena Orel je v minulih, raziskovalno zelo dejavnih desetletjih z obsegom in tematsko raznolikostjo opravljenih raziskav, hkrati pa s preišljenim, tematici prilagojenim raziskovalnim pristopom, predvsem pa s spoznanji, temelječimi na trdnih gradivskih temeljih in obsežnem znanju spoznavno in dokazilno močno obogatila poznavanje zgodovine in zgodovinske slovnice slovenskega jezika.

Naj poskus orisa obsega, kakovosti in vsebinske raznolikosti minulih delovnih dosežkov Irene Orel na področju slovenske jezikovne zgodovine in zgodovinske slovnice, ob tem pa tudi na področju slovenistike in slavistike, zaokroži jubileju primerna želja, da bi mu sledila dolga, lepa in srečna življenjska pot, ki se bo nedvomno še naprej plodno in uspešno prepletala z znanstvenoraziskovalno. Naj ji čas mineva brez obremenjujočih posledic dolgoletnega trdega dela, za katerega vsi, ki jo poznamo, vemo, da je praviloma segalo globoko v noč. Naj bo na nadaljnji poti dovolj priložnosti tudi za sproščujoče stike z naravo ter za seznanjanje s še nepoznanimi ali še ne dovolj poznanimi in raziskanimi deželami ...

Majda Merše
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
mmerse@guest.arnes.si

Slavistična revija 71/4 (2023): 439–445
DOI 10.57589/srl.v71i4.4137
Tip 1.25